

Fataburen 1984

Fataburen

1984

Fataburen

1984

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Elisabet Stavenow-Hidemark
Redaktionssekreterare: Berit Nordin

Summaries translated into English by
John Hogg

Pärmens framsida: Utsnitt ur bildmontage från Atlas verkstäder i Stockholm. Teckning av Georg Stoopendaal (1866–1953), publicerad i Svenska Familj-Journalen Svea 1888.

Pärmens baksida: Skiss till utställningsbyggnad i Nordiska museets stora hall för utställningen Modell Sverige. Teckning av Leif Qvist.

Omslagsarrangemang: Håkan Lindström

Om inte annat anges tillhör bildmaterialet Nordiska museet

© Nordiska museet och respektive författare

Tryckt hos Bohusläningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1984

ISBN 91 7108 237 9

ISSN 0348 971 X

Arbetet och lyckan

Kulturarvet och arbetets värde

Arne Helldén

Industrisamhällets ambivalens

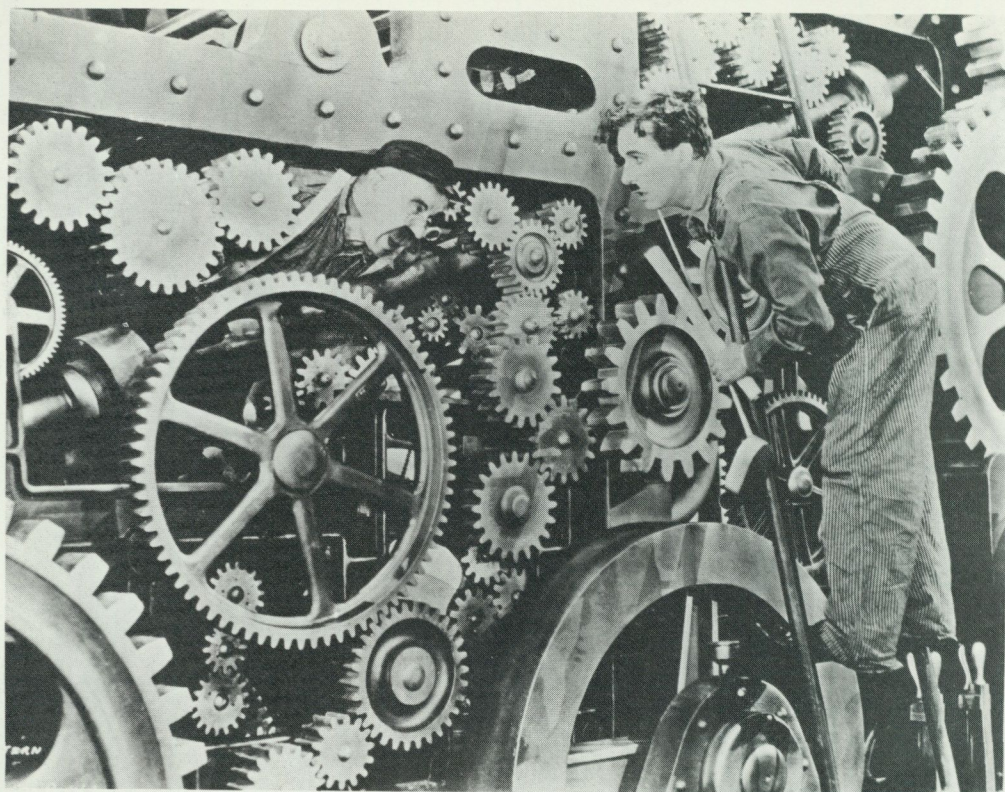
"Vi bär alla bonden inom oss", förklarade den brittiske arbetarledaren James Callaghans hustru för några år sedan.¹ Uttrycket förefaller redan bevingat. Det är i själva verket laddat med betydelser. Vi kommer alla från landet, historiskt sett. Vårt kulturarv och vår "klassiska" bildning är präglade av lantliga dofter. Våra religiösa föreställningar har både spirat och växt upp ur den lantliga myllan. Industrisamhället är därmed mot något nytt under solen.

Industrisamhället har från första stund

varit ifrågasatt, omstritt. För det gamla samhällets patriarkaliska makter, kyrkan och aristokratin, framstod det från början som en fara, något monstruöst. Prästerna har oupphörligt larmat mot det, förklarat det i bann som ett uppror mot den gudomliga ordningen, som ett utslag av mänsklig förmätenhet. Axel Hofstedt, en svensk präst, ger år 1900 ut en liten skrift om *Arbetets ära*, som synes spegla en orubblig åsikt om "tidens gift".² Med tårar i ögonen ser han Karl XII:s trogna hjältefolk marschera in i industrialismens grottekvärg. Allt blir plötsligt oroligt och jättigt i Sveri-

Lantlig idyll. Arbetet som möda märks inte på denna målning. Traditionella, från den agrara kulturen ärvda föreställningar söker intala oss att industrisamhället strider mot människans "sanna" natur och att vi inte lever ett riktigt liv i det moderna industrisamhället. Carl Dahlberg, motiv från Vemmenhögs hd, 1860-talet.

Chaplins "Moderna tider" profiterar på våra populära föreställningar om "tillvarons mekanisering" i den moderna maskinkulturen och industrisamhällets brist på mänsklig värme. Foto Svenska filminstitutet.

ge. Ingen har längre tid att riktigt slå sig till ro. Tom riksdagsmännen har fått ett "fabriksmässigt jäktande" i blicken, när de dryftar tidens frågor. Sabbatsfirandet hålls inte längre i helgd. Tågen går även på söndagar. Allt är upp och ned.

Det som mest bekymrar Hofstedt är att tiden hänger sig åt "den ekonomiska arbetsarten". Ett ord som griper Hofstedt med ursinne är *nationalekonomi*. Ett annat förhatligt ord är *naturlivetenskap*. Blott det "andliga arbetet" är viktigt. För det produktiva arbetet känner Hofstedt endast avsky. Massan av hantverkare och arbetare anser han räddningslöst förlorade, utlämnade som de dagligen är "åt störande och förstörande materialistiska impulser", som

de "i sitt själsdunkel" ej kan uppfatta, "än mindre bekämpa".

Prästen är representativ för den *andliga* protesten mot industrisamhället. Adelsmannen är representativ för den *estetiska* protesten mot industrisamhället. Industrisamhället är fult.³ Det fördärvar de sköna utsikterna över landskapet. Aristokratin "körsbärsträdgård" är alltid hotad av någon vital mammondyrkare. Det är förhasat att betrakta prästen och adelsmannen och deras protester som kuriosa. De representerar *kulturkonservatismen*. Och kulturkonservatismen skär rakt igenom de politiska och sociala skiljelinjerna i det moderna samhället. "Bonden inom oss" är, med andra ord, inte så lätt att utplåna.

"Arbetet" ingår ej i det klassiska bildningsidealet, som egentligen förutsätter en "aristokratisk" livsform, dvs gott om tid för att utveckla livets religiösa och estetiska dimensioner, stil, självfullhet, skönhet. Pehr Hilleström, Conversation på Drottningholm 1779. Detalj. Nationalmuseum.

Traditionens makt avspeglas på ett mer allmänt plan i hela bibliotek med böcker, som förkastar industrisamhället som stridande mot människans sanna natur, som söker intala oss att vi i det moderna industrisamhället rycks loss från ett organiskt sammanhang med naturen och livet. Vi lever inte längre ett "riktigt" liv. Anateman över det moderna livets "rotlöshet", "tillvarons mekanisering" etc har blivit klichéer i språkbruket liksom föreställningar om teknik och vetenskap som "farliga" makter, typiska för det industriella samhällets brist på värme, dess kyla, omänsklighet, grymhet eller ytlighet.

De två kulturerna...

Industrisamhället har aldrig "ideologiskt" varit stabilt. Industrisamhället utmärks av en typisk ambivalens i förhållande till vad

som skulle kunna kallas dess *egna* värderingar och målsättningar. Anstormningen mot industrisamhället, både från konservativt och radikalt håll, i våra dagar förnyad, är i själva verket riktad mot *upplysningsfilosofin*. De upprepade angreppen mot 1700-talet, mot dess borgerliga etos, dess passion för nytta och komfort och tro på vetenskap och teknik, är symtom på industrisamhällets oförmåga att begripa sig på sig självt. Upplysningsfilosofin är eller kan i varje fall betraktas som industrisamhällets "ideologiska" grundval. Vi har inte bara *ett* kulturarv, vi har (åtminstone) två: det "klassiska" och upplysningshumanismen.⁴ Upplysningsidéerna främjar industrisamhällets etos, det klassiska kulturarvet "bromsar" snarare industrisamhället. *Kulturkonservatismen*, det klassiska bildningsidealets förespråkare, har vunnit stark anklang i det moderna industrisamhället, *kul-*

ENCYCLOPÉDIE,

O U

DICTIONNAIRE RAISONNÉ DES SCIENCES, DES ARTS ET DES MÉTIERS,

PAR UNE SOCIÉTÉ DE GENS DE LETTRES.

Mis en ordre & publié par M. *DIDEROT*, de l'Académie Royale des Sciences & des Belles-Lettres de Prusse ; & quant à la PARTIE MATHÉMATIQUE, par M. *D'ALEMBERT*, de l'Académie Royale des Sciences de Paris, de celle de Prusse, & de la Société Royale de Londres.

*Tantum series juncturaque pollet,
Tantum de medio sumptis accedit honoris !* HORAT.

TOME PREMIER.

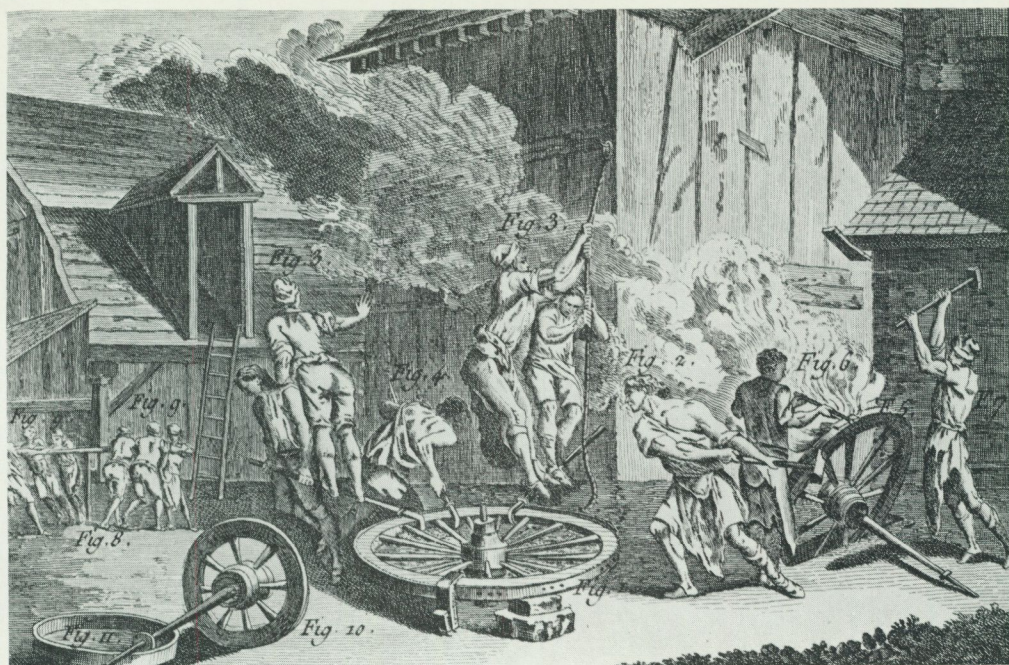

A PARIS,

Chez { *BRIASSON*, rue Saint Jacques, à la Science.
DAVID l'aîné, rue Saint Jacques, à la Plume d'or.
LE BRETON, Imprimeur ordinaire du Roy, rue de la Harpe.
DURAND, rue Saint Jacques, à Saint Landry, & au Griffon.

M. DCC. LI.

AVEC APPROBATION ET PRIVILEGE DU ROY.

Tv. I upplysningshumanismen intar arbetet, "det nyttiga", en central position. Vetenskapen, inte minst naturvetenskapen och tekniken, upphöjs liksom det mänskliga arbetet. Titelsidan till första bandet av Diderots och d'Alemberts Encyclopedie 1751.

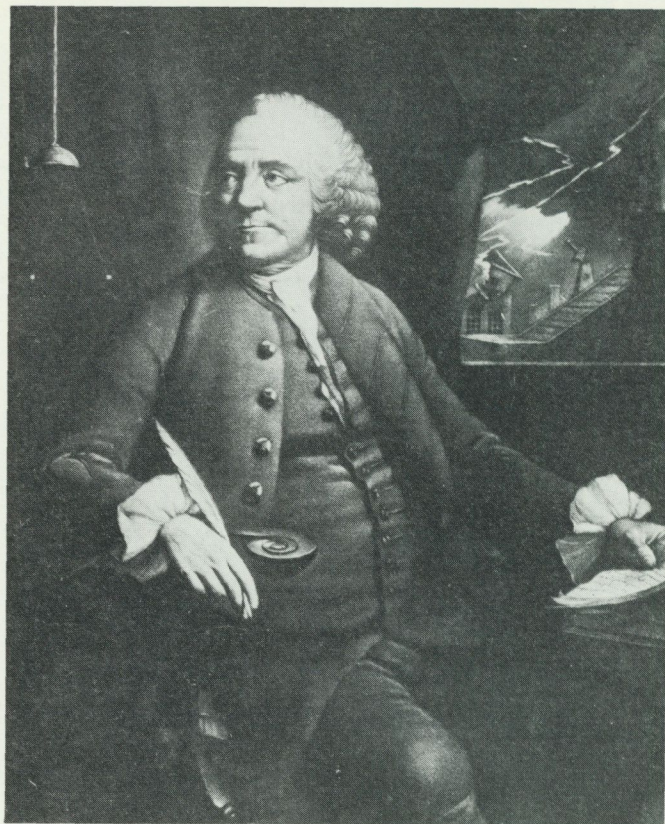
Ovan. Konsten att järnbesläa hjul. Illustration ur nämnda Encyclopedi, 1784 års uppl.

turradikalismen, som förespråkar upplysningsidealet, har mött svårigheter. Det klassiska bildningsidealet söker intala oss att vi under vår vandring på jorden ska sträva efter att förvandla oss till "konstverk" – idén om den allsidigt utvecklade personligheten, renässansidealet eller, i mer inskränkt betydelse, gentlemanna- och ladyidealet. Det klassiska bildningsidealet förutsätter i själva verket en form av "sysslolöshet". Arbetet är också uteslutet i detta ideal. Det är till hela sin karaktär "aristokratiskt". 1700-talets originella bidrag är idén om att vi kommit till denna jorden för att "förbättra" den. Arbetet inte blott innesluts i upplysningshumanismens bildningsideal, arbetet – "nyttan" – är dess centrala etos. Mot det klassiska bildningsidealets re-

ligiösa och estetiska dimensioner, dess skönhetsdyrkan och passion för "stil", för det dekorativa, ställer upplysningsfilosofin fram "det nyttiga", dvs ett aktivt livsideal, idén om "världsförbättraren".

Det är i 1700-talets högt utvecklade hantverkskultur, vid randen till den industriella revolutionen, som 1700-talets filosofer gör sin märkliga "upptäckt" av arbetet. I Encyklopedin förklarar sig Diderot vilja "dra upp de mekaniska yrkena ur den förnedring, i vilken fördomarna så länge hållit dem fångna". Han slungar sina ord mot det feodala systemets "väktare", mot de "högfärdiga pratmakare" och "kontemplativa" varelser, som anser "arbetet" vara ett tecken på "låg meditationsnivå" och mot de okunniga och sysslolösa tyranner, som söm-

Den upplyste medborgaren, världsförbättraren, blir den demokratiska kulturens ideal. Porträtt av Benjamin Franklin. Ur Allgemeines historisches Porträtwerk 1885. Kungl. Bibl.

nigt framlever sina liv på den franska landsbygden. Den av dessa arroganta över-sittare djupt föraktade *borgaren* lyfts nu av filosoferna upp som "den nya människan". I fortsättningen ska den demokratiska fantasin oupphörligt kretsa kring *borgaren* och senare *arbetaren*. Det finns ett direkt historiskt samband mellan *upphöjelsen av arbetet* och *upphöjelsen av folket*. Den höga värderingen av arbetet är det som medför att man från 1700-talets slutskede börjar betrakta de människor i en nation som *arbetar* som de *värdefulla* människorna. Det är något nytt under solen.⁵

Industrisamhällets etos och "kulturarvet"

Den moderna romantiska protesten mot industrisamhället ställer hela frågan om den

demokratiska kulturens grundvalar i en säregen belysning. Demokrati och arbete tycks ju i varje fall "historiskt" höra samman. Historiska samband är naturligtvis inte utan vidare begreppsliga samband. Men en fråga som egentligen aldrig distinkt formuleras i den nutida debatten om "arbetet" är denna: Kan det existera ett demokratiskt samhälle, en demokratisk *kultur*, där arbetet intar en perifer roll och antas ha en högst obetydlig plats i människans liv och föreställningsvärld? Kan vi tänka oss ett demokratiskt samhälle utan arbetspatos, en demokrati, där medborgarna lever "aristokratiskt"? "Arbete" står då inte för ett visst slag av sysselsättning utan fattas i sin 1700-talsmässiga betydelse som central ingrediens i en världsåskådning, som ställer det aktiva, produktiva livet i motsats till ett kontemplativt eller vegetativt, "aristo-

kratiskt", på "njutning" eller konsumtion inriktat liv.

Det demokratiska samhällets arbetspatos är hotat från flera håll. Visionen av "det ljuva livet", i sin aristokratiska tappning eller i form av mera folkliga drömmar om Paradis och Schlaraffenland, som genomlöpte det gamla bondesamhället, utövar alltså en stark lockelse på våra sinnen. Flertalet, även nutida, filosofer tycks också vara överens om att "arbetet" inte tillhör livets *existentiella* värden. Arbetet betraktas fortfarande mer eller mindre som ett nödvändigt ont, på sin höjd ett medel, som sätter oss i stånd att förverkliga de existentiella värdena i livet. En historia, som inte här ska behandlas, är naturligtvis också den *manipulation* med arbetet eller den *exploatering* av arbetet, som inte sällan döljer sig bakom industrisamhällets retoriska lovsånger till arbetet. "Arbetet", inte minst i diktatorernas "arbetskult", kan lätt avslöjas som ett manipulerat och exploaterat värde, ett "påhitt" för att driva människor i arbete litet lättare och få det komplicerade moderna samhällsmaskineriet att fungera.⁶

Det förhållandet att ett värde kan manipuleras och exploateras utesluter emellertid inte att det fortfarande är ett värde. Grunden för Marx' och andra radikalers upprördhet inför den industriella utvecklingen var inte minst att kapitalisterna inte tycktes vilja leva upp till industrisamhällets "ideala" mål, dess *utopi*. De gick på precis som det gamla samhällets despoter – som om ingenting hänt. Industrisamhällets förespråkare föreställer sig att industrisamhället hade ett "idealt" mål, en *utopi*. Vad de fruktade var att industrisamhället skulle "förvridas". De utgick från att industrisamhället var någonting nytt under solen. De hade extrema förväntningar på industrisamhället. Industrisamhället framstod för dem som mänsklighetens fullkomligt unika tillfälle till befrielse.⁷ Det skulle totalt befria mänskligheten, *alla* människor, inte blott från nöd och materiella bekymmer utan i intellektuell och moralisk mening. Proletären skulle ryckas upp ur sin lantliga slöhet, föras in i städernas sjudande liv, få

självkänsla, bli intellektuellt nyfiken, vetenskapligt orienterad, bli en upplyst medborgare. Så såg Marx det, så såg Thorstein Veblen det, och otaliga andra radikaler. E P Thomsons vackra skildringar av vävarna i Yorkshire och Lancashire vid 1800-talets mitt registrerar att "den nya människan" inte blott var en utopi: "Varje väveri hade sina poeter, matematiker, geologer, botaniker..." Snickaren Eriksson i Strindbergs Röda rummet, med sin märkliga lärdom, är inte bara en romanfigur.

De extrema förväntningar på industrisamhället, som industrisamhällets förespråkare hade, har knappast infriats. Men deras utopi, deras föreställning om ett "idealt" mål behöver därför inte ha varit oriktig. Det är inte ens säkert att det är i det industriella systemet inbyggda defekter, t ex dess "kapitalistiska" form, som förorsakat industrisamhällets "misslyckande". Det kan helt enkelt vara kulturarvets bromsande effekt på det industriella systemet, den i industrisamhället påtagliga ambivalensen mellan ett bejakande och ett förnekande av industrisamhället, som utmärkt den industrialiserade världen.

En amerikansk idéhistoriker, Martin J Wiener har i en nyss utkommen bok, *English culture and the decline of the industrial spirit 1850–1980* beskrivit ambivalensen i England mellan den *northern metaphor* and *the southern metaphor*, dvs motsättningen i det engelska samhället mellan ett aktivt, borgerligt livsideal, präglad av arbetslust och industriellt patos och ett rofyllt, vegetativt, lantligt och romantiskt, "aristokratiskt" gentlemannaideal.⁸ Bilden av England som en "verkstad" (*workshop*) konkurrerar med bilden av England som en "trädgård" (*garden*). Den klassiska bilden, omhuldad inte bara vid Eton och Oxford utan i engelskt kulturliv överhuvudtaget, och drömmen om ett stilla liv på landet, om Englands gröna kullar, smeker inte blott den förnäma världen utan jagar också de radikala. John Stuart Mill (1806–1873) var inte någon större beundrare av industrisamhället. Englands två stora nationalekonomer, Alfred Marshall (1842–1924) och

Agrar fantasibild. Paradisdröm 1. Schlaraffenland, målning av Pieter Bruegel. Ur F Grossmann, Pieter Bruegel. 1973.

John Maynard Keynes (1883–1946) var klassiskt bildade, kulturkonservativa. Marshall ångrade att han ägnat ett helt liv åt något så simpelt som nationalekonomi och Keynes såg med största förakt på den kapitalistiska andan, på "materialism" och profitbegär. Penningbegäret betraktade han som något "halvkriminellt" eller något "halvpatologiskt" – något för den psykiatriske experten att behandla.

Wiener ser i sin lysande exempelsamling England som ett unikt fall, där motsättningen mellan industrisamhällets etos och det klassiska kulturarvet tycks inbyggd i det engelska samhället. Det finns emellertid anledning att generalisera hans observationer. Den ambivalens han beskriver är snarast utmärkande för industrisamhället. Den åskådning som tydligast speglar industrisamhällets ambivalens till sig självt och till "arbetet" är *socialismen*. En del av den socialistiska idékretsen har rötter i upplysningshumanismen, en annan del i romanti-

ken. Ofta kan hos en och samme socialistiske författare ambivalensen mellan upplysningshumanismens patos och romantikens kulturkonservativa ideal vara frapperande. Den svenska socialdemokratins idéutveckling speglar på ett utmärkt sätt båda dessa tendenser.

Socialism och arbete

I den tidigare socialdemokratiska propagandan i Sverige framtonar den paradisiska versionen av det kommande socialistiska samhället med en viss emfas. Det ideal Strindberg betecknade som "trädgårdsmästarsocialism" hade sannolikt en större lockelse än det ideal han kallade "maskinsocialism".⁹ I den socialdemokratiska broschyrfloran vid sekelskiftet är drömmen om det Jules Romain en gång trodde skulle utvecklas till "en ny stor klassisk civilisation" med de breda massorna som glupande kulturkonsumenter mycket påtaglig. Wilhelm

Paradisdröm 2. Avfärden till Cythère. Målning av Antoine Watteau. Ur H W Janson, Konsten. 1975.

Åhlund säger i en för tiden karakteristisk broschyr att i den kommande socialistiska staten ska arbetaren blott behöva arbeta några timmar om dagen "hvarföre större delen av dagen kan tillbringas i verklig lefnadsnjutning".¹⁰ I agitationen spreds William Morris skrifter, Bellamys *Looking backward*, (1888, svensk övers 1889) Blatchfords berömda broschyr *Merrie England* (1894, i hemlandet spridd i miljonupplagor). I alla dessa böcker identifieras socialismen med drömmen om ett rofyllt liv på landet. Blatchford avskyr tanken på England som "the workshop of the world" och drömmer om Englands gröna kullar. I Axel Danielssons mycket lästa framtidsvision *Främlingen* (1891) möter vi "den unge mekaniske arbetaren", som blott arbetar lite grand (ty arbetsdagen är mycket kort), men som – liksom hustrun – besitter en "bildningsgrad" och ett "förråd av vetande", som "inte den mest väluppföstrade borgardotter hade förr i världen".¹¹

"Maskinsocialisten" är lika svärmisk som "trädgårdsmästarsocialisten". *Lyckan* står så uppenbart i centrum i den socialistiska idékretsen. Och lycka förknippas knappast med arbete. Zolas roman *Arbete* (*Le travail*, svensk övers 1913) beskriver i en helvetesbildning "arbetets förbannelse" i det kapitalistiska industrisamhället och målar därpå i lysande färger det socialistiska paradiset. Fabriken i det socialistiska samhället är en fabrik, där maskinerna utför "allt arbete", medan arbetarna blott hälsar på dem under korta besök. Arbetarna pensioneras vid fyrtio år. I detta utopia är arbetet blott ett *dekorativt* inslag i livet och de många hyllningarna till "arbetets ära" med blommor och girlanger slingrade kring maskinkropparna, enligt anvisningar av Fourier, och långa festtåg genom maskinhallarna får onekligen en anstrykning av – hyckleri.

Hos ledande socialdemokrater – Wigforss, Engberg, Hedén är goda exempel – är den kulturkonservativa, klassiska bildning-

en tydligt framträdande. Wigforss erkänner egentligen blott "diktandet, tänkandet och skapandet" som människovärdiga och acceptabla sysselsättningar. I memoarerna beskriver han sin *radikalism* som en dröm om ledighet: alla människor "ska kunna ha ett par månaders ferier vid fjäll och hav". Människor behöver inte blott kort arbetstid "utan också lättja, frihet från allt arbete under en längre sammanhängande tid". Varje familj borde ha "sin egen stuga på landet och ett tunnland jord", tillägger han i ett brev. Wigforss strövar gärna i sina tankar – liksom de engelska socialisterna – åt "the countryside".¹³ Hans visioner är sinnliga. Men hela raden av socialistiska

författare prisar sinnligheten i alla tonarter. Att upprätta himmelriket på jorden var, när allt kommer omkring, den socialistiska propagandans mål. "Fria vilja vi bli, som himmelens fåglar", som den tyske socialisten Weitling utropade.¹⁴

Demokrati och arbete

Den socialistiska idékretsen anknyter emellertid inte bara till "romantiken" och till kulturkonserverna ideal. Den bär också fram den universella liberalismens budskap, arvet från upplysningstiden. I samband med det demokratiska genombrottet i Sverige följer på 1920-talet en renässans för

Industrisamhällets "ideala mål": mänsklighetens befrielse. Lutschischins propagandamålning Jag älskar livet, använd som omslagsbild till tidskriften Spektrum 1933. Kungl. Bibl.

upplysningsidéerna. 1920-talets "nya livskänsla" är *modern*.¹⁵ Vetenskapen blir ledstjärna. Frasen och retoriken föraktas. Saklighet, skepsis, nykter rationalism, en inriktning på det praktiska och nyttiga är utmärkande för tiden. Den *reformistiska* delen av arbetarrörelsen orienterar sig efter de nya idéerna. Den förs in i den demokratiska idékretsen på ett högst handgripligt sätt. Socialdemokratins vördnad och entusiasm för det demokratiska statsskicket har knappast någon motsvarighet i det borgerliga samhället med dess ännu dominerande konservativa (eller snarare patriarkaliska) prägel. *Medborgaridealet*, idén om den aktiva, produktiva och upplyste medborgaren framstår för socialdemokratin plötsligt som viktigare än den socialistiska utopin.¹⁶ Uppgörelsen med den tidigare socialistiska agitationen, det nyss förflutnas "passiva drömmeri", blir nästan brutal. Nu skulle det bli slut på arbetarrörelsens "religiösa" stadium. Från "dådlös dröm" och ofruktbart stämningsliv, från "sagotiden" gjorde sig nu socialdemokratin beredd att stiga in i "arbetets värld". Den tidigare propagerade *negativa* attityden till det existerande samhället och till industrisystemet förvandlades nu till en positiv, till något som ibland karakteriserades som en "nybyggarentusiasm".¹⁷

Karl Fredriksson har en gång berättat hur socialdemokratins nyvunna arbetspatos och "världsförbättrariver" möttes med hån och medlidsamt överseende av de "revolutionära" grupperna inom partiet och av kommunister och syndikalister. Fredriksson karakteriserar emellertid de "revolutionära" som bärare av den "håglöshet" och "lätjtja", som kännetecknade arbetarrörelsen i det förflutna, i ett "primitivt" stadium. På ett högre stadium, anmärker Fredriksson, när socialdemokratin nått en viss mognad, har också insikten om "arbetet" och dess värde infunnit sig. Socialdemokratin är på väg att övervinna sin kvardröjande "infantilitet".¹⁸

Det svenska överklasssamhället med dess nedärvda patriarkaliska former och tänkesätt, var fullkomligt övertygat om arbetar-

rörelsens "infantilitet". *Arbetartypen*, så som den framträder i de patriarkaliska föreställningarna, var ansvarslös, lat och lättsinnig. Socialismen uppfattades gärna som "primitiva" och "omogna" människors drömmar, som en typisk "proletär vanföreställning". Det svenska överklasssamhället väntade sig inte att de svenska arbetarna skulle börja uppträda som hellener och romare och inte heller som upplysta medborgare. "Demokratin" och de måttlösa "folkliga" pretentioner den tycktes utveckla, fyllde emellertid de etablerade samhällsskikten med fasa. Demokratin, anmärkte en gång Rickard Lindström, uppfattades gärna som en folklig "frossaridé" i den borgerliga opinionen.¹⁹ I sin livligaste fantasi utmålade de borgerliga opinionsbildarna arbetarna som njutningslystna parasiter och dagdrivare, som blott väntade på att få avkasta sig arbetets ok och "plundra" samhället. Socialism, arbetarrörelse och fackföreningar ses i den borgerliga opinionen under 1920-talet och en bit in på 1930-talet (kanske ännu längre) i det gamla patriarkaliska samhällets sken. Det är ingen tillfällighet att den nya sovjetstaten i den borgerliga opinionen länge framställdes som "ett lättingarnas paradiset".

Riksdagsdebatten om åttatimmarsdagen 1919 är kanske ett större slag om demokratin än rösträttdebatten året innan.²⁰ De konservativa riksdagsmännen citerade bibeln, talade om "arbetsmoral", om "tjänandets anda", som nu hotades av tidens onda makter. Men – och det är avgörande – de hade ingen som helst föreställning om "arbetet" som en primär drift hos människan. Det de fruktade var att arbetarna skulle upphöra att *lyda* och *tjäna* sina herrar. Åttatimmarsdagen framstod för dem blott som ett tecken på de oerhörda pretentioner, som arbetarledarna nu höll på att plantera in i arbetarna. Kravet på åtta timmars arbetsdag uppfattade de som ett tecken på en modern arbetsolust, som spred sig bland arbetarna. De värderade "arbetet" lågt och de värderade också "arbetaren" lågt. De förlöjlade demokratins patos, dess medborgarideal. För dem var och förblev arbetaren

blott arbetare: "omogen" och "lätsinnig", "tilltagsen" och "fräck", "okynnig" eller "tredskande", stundom "foglig", "villig" och "rask". De talade om arbetarna som "bråkmakare", "uppviglare" eller om "oroliga arbetarelement". Det vimlade alltjämt av dessa epitet på arbetare, präglade av en nedärvd social arrogans, i 1920-talets borgerliga opinionsbildning. Det föreföll egentligen detta gamla samhälle orimligt att arbetaren skulle kunna uppfattas som en medborgare eller helt enkelt som en människa med precis samma pretentioner på livet som de själva hade.

Hos demokratins tillskyndare fanns en

annan vision. De såg nu demokratins guldålder komma. Inte kaos, upplösning, barbarisering och nivellering, som de konservativa profetiorna spådde, utan en ny art av människa, demokratins människa, skulle växa fram i samhället, en aktiv, produktiv, upplyst medborgare, i vars spår en stegrad lycka, en oavbruten utveckling av den mänskliga vitaliteten och arbetslusten skulle följa. Det var deras profetia, deras utopi. Upplysningshumanismens vision av upphöjelsen av arbetet och upphöjelsen av folket skulle förverkligas.

Det finns tecken på att det seriösa arbetspatos, som utmärkt det industriella sam-

T v. Arbetaren i den socialistiska agitationen. Självmedveten, fylld av kraft, en ljusgestalt. Titelsida till Brands julnummer 1899. Teckning av Arthur Högstedt. Kungl Bibl.

T h. Självmedveten, intellektuellt nyfiken, vetenskapligt orienterad, en upplyst medborgare. Axel Holmström med röd halsduk och några exemplar av Brand under armen. Illustration av Ludvig Kumlien i Karbasen maj 1906. Kungl Bibl.

Arbetartypen i det patri-
arkaliska samhällets
sken: ful, rolig, lycklig.
En modern skönhet i
Bath, 1800-talets början.
Ur Trevelyan, Engels-
ka kulturbilder IV.
Kungl Bibl.

Kolingen: "Putäll på er,
grefvar å baroner". Ur
Albert Engströms Druf-
klasas och fikonkvistar.
1898.

(Extranummer.)

1896.

Pris 10 öre.

Frihet, Jämlikhet, Broderskap.

Social-Demokraten.

Organ för Sveriges socialdemokratiska arbetareparti.

1-Maj-Nummer.

Så som det är

och

så som det borde vara.

"Så som det är och så som det borde vara." Med åttatimmarsdagens införande skulle de krökta ryggarnas tid vara förbi. Arbetet skulle bli en glädje och fritiden ägnas åt lek och läsning av goda böcker. Titelsida till Social-Demokraten 1 maj-nummer 1896. Kungl. Bibl.

hället och den demokratiska kulturen nu är på väg att förflyktigas. I stället för vitala och produktiva medborgare med ett utpräglat arbetsetos håller vi på att få ett samhälle, som består av hjälpsökande, klienter och kunder, brackor och konsumenter. Precis så säger en hel del bedömare nu.²¹ Och det är inte blott konservativa olycksprofeter som säger så. Det är smärtsamma observationer för dem, som är hängivna anhängare av det demokratiska systemet och dess värderingar. Håller rentav demokratin på att bli sämre? Är det demokratiska systemet på väg att degraderas?

Noter

- 1 cit i People (New York), mars 1977:32.
- 2 Axel Hofstedt, Arbetets ära, Stockholm 1900.
- 3 De litterära reaktionerna (de moraliska och estetiska) på industrialismens samhälle belyses av David Meakin, Man and work (1976). John Ruskin och Johan Huizinga är representativa för den estetiska protesten mot industrisamhället. Lewis Mumfords mycket spridda och lästa böcker, t ex Stadskultur och Teknik och civilisation, upprepar en traditionell kulturkonserverativ kritik mot den "själslösa" industriella civilisationen, prisar det "organiska" livet och dess skönhet i den medeltida kulturen, attackerar 1700-talet etc.
- 4 Se här min bok Platon eller soptippen? (1982), där jag närmare beskriver det klassiska bildningsidealet och upplysningsidealet (kap Bildade människor Upplysta medborgare). Den radikala upplysningsfilosofin har jag behandlat i Traktat om folket (1975).
- 5 "Arbetet" som idéhistoriskt motiv, se min essäsamling Arbetet – ur arbetets idéhistoria. Upplysningsfilosofin som historisk vändpunkt, när det gäller "upptäckten" av arbetet är inte tillräckligt beaktad i litteraturen. Webers berömda tes om sambandet mellan protestantismen och ett modernt arbetsetos, skymmer här sikten. Webers tes är emellertid grundligt kritiserad, se t ex Christopher Hill, The intellectual origins of the english revolution (1965), även Kurt Samuelsson, Ekonomi och religion (1957).
- 6 P D Anthony, The ideology of work (1977) är här särskilt lärorik. Den *positiva* synen på industrisamhället ser A närmast som ett "påhitt" av politiker och kapitalister för att få det komplicerade moderna ekonomiska systemet

att fungera. En klassisk skildring av det manipulativa draget i "kapitalismen" är E P Thomson, The making of the English working class (1967).

- 7 Kap "Snigeln och snäckan" i min bok Arbetet – ur arbetets idéhistoria. Thorstein Veblen, The instinct of workmanship och Henry Braverman, Arbetet och monopolkapital (1977) beskriver den självständiga, "myndiga" och "upplysta" arbetartyp, som industrisamhället frambringat (Braverman, s 119ff).
- 8 Martin J Wiener, English culture and the decline of the industrial spirit 1850–1980 (1981).
- 9 Strindberg, Tjänstekvinnans son II. Kap. "Idealism och socialism."
- 10 Wilhelm Åhlund, Rikedomens tyranni (bro-schyr), 1888.
- 11 William Morris, Nytt från en ny värld översatt till svenska redan 1892, publicerades i små häften på det socialdemokratiska partiförlaget och gick som följetong i Arbetet. Robert Blatchford, Merrie England utkom 1894 och utgavs av det socialdemokratiska partiförlaget 1895. Axel Danielsson "Främlingen" i Urväl av Axel Danielssons skrifter (utg av Bengt Lidforss), 1908. Den publicerades i Arbetet 1891.
- 12 Emile Zola, Arbetet (1913), Tredje boken s 137ff.
- 13 Änförande i riksdagen FK 1919 B, 8: 8ff. Ernst Wigforss, Minnen II, s 128.
- 14 Werner Sombart, Sozialismus und Soziale Bewegung s 15ff.
- 15 Se t ex Erik Blombergs essä i kalendern Svea, 1925, "En ny livskänsla". (I en reviderad form har Blomberg omtryckt denna essä i Efter stormen – före stormen, 1938. 1920-talets stämning har därvid helt förflyktigats.)
- 16 Entusiasmen för demokratin särskilt markerad i Frihet, det socialdemokratiska ungdomsförbundets organ, se t ex 1927:10, 1929:4.
- 17 Uppgörelser med socialdemokratin förflyktiga, t ex Frihet julnumret 1918 (Karleby), Frihet 1922:5 (Lindström), Frihet 1924:3 (Apelqvist), Frihet 1933:23 (Fredriksson).
- 18 Frihet 1931:1.
- 19 Frihet 1929:10.
- 20 För det följande kan t ex uttalanden av von Sydow (FK 1919 B, 7:15ff) och Reuterskjöld (FK 1919 B, 7:27) jämföras med uttalanden av de liberala politikerna Edén (FK 1919 A, 47, 85ff) och Schotte (FK 1919 A, 47:22ff).
- 21 Se här t ex Christopher Lasch, Den narcissistiska människan (1979), sv övers 1982.

Work and happiness

The Cultural heritage and the value of work

The industrial society is characterized by an ambivalence in relation to its *own* valuations and goals. The tradition that inspired the industrial culture was the philosophy of the Age of Enlightenment, the cultural radical pathos, which paved the way both to the democratic society and to the industrial system. The assault on the industrial society, which is being renewed in our days, is in actual fact directed against the philosophy of the age of Enlightenment. The humanism of that age fostered the ethos of the industrial society. The idea of the active and "useful" member of society, the "world improver", is the core of the cultural radical tradition. Cultural conservatism, the apostle of classical culture, on the other hand, puts a *brake* on the visions of the industrial society. The religious and aesthetic dimensions of the classical cultural ideal and, not least, its anchorage in the rural soil, in inherited conceptions that we only live a "proper" life in contact with nature, in the country, readily convince us that the industrial society is opposed to man's true nature, makes us "rootless" or leads us into a "mechanized" existence. What is striking is the strength of the cultural conservative conceptions, their force of attraction, not only among conservatives but also among radicals. Very often a political radicalism is combined with cultural conservative ideals. The ideals of the industrial society in actual fact encounter a stiff resistance from traditional conceptions. "We all of us carry the peasant within us", as Mr Callaghan's wife said.

The modern romantic protest against the industrial society poses the question concerning the foundations of democratic culture in a singular light. The classical cultural ideal has no place for "work". In the cultural ideal of the philosophy of the enlightenment "work" occupies a central position. There is here also a historical relation between the *exaltation* of work and the exaltation of the people. The high valuation placed on "work" is what leads to a historically new, previously unknown high valuation of the people. Democracy and work go hand in hand. The modern romantic questioning of "the value of work" actually avoids the vital issue: Can we conceive of a *democratic* society in which work assumes a peripheral role in man's life and way of thinking? Can we con-

ceive of a *democratic* society without work pathos – populated by "contemplative" or vegetative people, bent on a sort of "aristocratic" way of life?

The American historian of ideas, Martin J. Wiener, in a recently published book, has described the ambivalence in the British society between the northern metaphor and the southern metaphor, the conflict between a bourgeois ideal characterized by love of work and industrial pathos and an "aristocratic" ideal characterized by a vegetative, rural and romantic style. In his set of examples Wiener sees Britain as a unique case, but there is every reason to generalize his observations. The ambivalence of the industrial society stems from a fundamental conflict between the classical ideal and the enlightenment ideal. This conflict is reflected particularly distinctly in the socialist sphere of ideas which has its roots both in the philosophy of the Age of Enlightenment and in Romanticism. The relation of Swedish social democracy to work at the turn of the century is described (in Strindberg's words) as "gardener socialism", with paradisaical dreams of a very short working day and a leisure devoted to "enjoyment of life" and studies of classical authors. In the 1920s social democracy became converted to a liberal work pathos and a belief, characteristic of the recently introduced democratic system, of a productive and vital type of human being, the enlightened member of society. In the Swedish parliamentary debate on the 8-hour day in 1919 a conception inherited from the old patriarchal society, characterized by a *low* valuation of work and a *low* valuation of the worker, meets a conception, enthusiastically championed by the instigators of the democratic system, of work as a spontaneous, primary instinct in man and a *high* valuation of the worker/member of society.

Half a century later there are signs that indicate that the work ethos of democracy is evaporating. Very little is said today about the vital, enlightened member of society. It is not conservative prophets of doom alone who have started to describe the democratic society as a society of suppliants, customers, Philistines and consumers... Is democracy deteriorating? Is the democratic society on the way to becoming degraded?